

UOT: 93

Dilara HACIYEVA
Bakı Slavyan Universiteti, t.ü.f.d., dosent
dilara.haciyeva@mail.ru

**AZƏRBAYCANIN QARABAĞ REGIONUNUN QƏDİM
ŞƏHƏRLƏRİ ERMƏNİSTANIN SİYASİ-İDEOLOJİ VƏ HƏRBİ
HƏDƏFİNDƏ**

**ANCIENT CITIES OF THE KARABAKH REGION OF
AZERBAIJAN ARE POLITICAL IDEOLOGICAL AND MILITARY
GOALS OF ARMENIA**

**ДРЕВНИЕ ГОРОДА КАРАБАХСКОЙ ОБЛАСТИ
АЗЕРБАЙДЖАНА ЯВЛЯЮТСЯ ПОЛИТИЧЕСКИМИ
ИДЕОЛОГИЧЕСКИМИ И ВОЕННЫМИ ЦЕЛЯМИ АРМЕНИИ**

Xülasə: Məqələdə Azərbaycanın Qarabağ regionunun şəhərlərinin dövrü, yaranma zəmini, tipləri, əhalisinə dair ümumi məlumatlar verilir. Azərbaycanın bu qədim və orta əsr şəhərlərininbütün funksiyaları, ölkənin həyatında oynadığı rol, bunlara qarşı əsassız iddialar və vurulan ziyan öz əksini tapır. Eyni zamanda Ermənistanın Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisinə əsassız iddiaları ilə başlamış münaqişə, Azərbaycan şəhərlərinə aid saxta tarixi əsərlər və ideologiya əsasında törətdikləri müharibə, ərazi işğallarının səbəbi, mahiyyəti açıqlanır. Qarabağda vaxtilə mövcud olan şəhərlər haqqında, faktiki olaraq Ermənistanın I Qarabağ müharibəsi dövründə və işğal altında saxladığı dövrdə Azərbaycan şəhərlərini dağıtması onların əsassız iddialarının əsl mahiyyəti şərh edilir. Həmin şəhərlərin ermənilərə məxsus olmasına dair vaxtilə “əsərlər” yazan erməni “tarixçilərinin” saxtakarlığı sübut olunur. Həmçinin, Ermənistanın əsassız iddia hədəfinə çevirdiyi, 30 il işğal altında saxladıqdan sonra azad edilmiş bu şəhərlərin real tarixi və bu günkü vəziyyəti əksini tapır.

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, Qarabağ regionu, Ermənistan, şəhər, işğal.

Abstract: The aim of the subject is to take into your account the conflict of Armenia's occupation with baseless claimsof Nagorno- Karabakh

territory of Azerbaijan, the war committed with fake historical works and ideologies in the cities of Azerbaijan, the reasons of territorial occupations.

From this point of view, the subject reveals the facts that during the I-st Karabakh war, some armenian counterfiers writing fake "works" tried to prove that some Azerbaijanian cities belonged to Armenia. They devastated all citieskeeping under aggression. The period of these cities, the ground of their origin, types, the essence and consequences of the claims against them are explained. All the functions of these Ancient and Middle Ages Azerbaijan cities, their roles in country's life, groundless claims and hard consequences have been denoted.

Key words: Azerbaijan Republic, the Karabakh region, Armenia, city, occupation.

Резюме: В статье представлены общие сведения о периоде, происхождении, типах и населении городов Карабахского региона Азербайджана. Отражены все функции этих древних и средневековых городов Азербайджана, роль, которую они играют в жизни страны, необоснованные обвинения в их адрес и нанесенный ущерб. В то же время в конфликте, начавшемся с необоснованных претензий Армении на территорию Нагорного Карабаха, войне, совершенной на основе фальшивых исторических произведений и идеологии азербайджанских городов, раскрываются причины и сущность территориальной оккупации. Объясняется истинная сущность их безосновательных утверждений о городах, которые когда-то существовали в Карабахе, а на самом деле – разрушении азербайджанских городов Арменией во время Первой карабахской войны и оккупации. Доказана лживость армянских «историков», когда-то написавших «сочинения» о принадлежности этих городов армянам. Он также отражает реальную историю и нынешнее положение этих городов, на которые Армения безосновательно претендовала и которые были освобождены после 30 лет оккупации.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, Карабахский регион, Армения, город, оккупация. The old cities have become a political-ideological and military target.

Giriş

Azərbaycan dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri, ulu tarixə malik şəhərlər diyəridir. Tədqiqatlar göstərir ki, ölkənin tarixində baş və rənələr onun şəhərlərinin həyatına da təsir etmişdir. İnkişaf və tənəzzül dövrləri biri-digərini əvəz etmişdir.

XIX əsrdə Cənubi Qafqazda Qacarlar dövləti ilə çar Rusiyası arasında gedən müharibələrin nəticəsində Azərbaycan torpaqları iki hissəyə bölündü. Türkmənçay müqaviləsindən sonra Qacarlar və Osmanlı ərazisində erməni ailələri köçürülüb Azərbaycan torpaqlarında yerləşdirildi. Bu ərazidə möhkəmlənən ermənilər yerli xalqlara qarşı əsassız ərazi iddiaları irəli sürdülər, havadarlarının köməkliliyi ilə etnik təmizləmə apardılar. Nəhayət ermənilər üçün XX əsrin əvvəllərində İrəvan şəhəri də verilməklə Ermənistan dövləti və Dağlıq Qarabağ Muxtar vilayəti yaradıldı. XX əsrin sonlarında Ermənistan hərbi təcavüzlə Azərbaycan Respublikasının DQMV-ni və ona bitişik 7 rayonunu işğal etdi. Keçən 30 il ərzində sülh yolu ilə münaqişənin həllinə Ermənistanın imkan verməməsi, əksinə yeni ərazi təhdidləri və hərbi həmlələr etməsi Azərbaycan dövlətini əks-həmlə tədbirləri görməyə vadar etdi. Nəticədə işğal olunmuş ərazilərdə azad edildikcə bütün şəhərlərin tamamilə dağıdıldığı məlum oldu. Bununla da erməni ideologiyasında kök salmış, Qarabağ regionundakı qədim şəhərlərin "ermənilərə məxsus" olması barədə fikirlərinin saxta, cəfəng olduğu meydana çıxdı. Bir daha məlum oldu ki, heç vaxt erməni kimi qonşusu olan xalq onların uydurma, saxta tarix yazılmasına göz yummamalı, laqeyd qalmamalıdır. Vaxtilə, erməni "tarixçilərinin" Azərbaycanın bir sıra, xüsusilə də Qarabağ bölgəsindəki şəhərlərinin erməni şəhərləri kimi qələmə verilir, həmin şəhərləri "azad etmək" üçün şimikləndirilirdi. Məlumdur ki, sovetlər dövründə müəyyən səbəblərdən bu əməllərin iç üzünün açılmasına maneələr törədilirdi. Artıq indi 44 günlük Vətən müharibəsində qalib ordumuz həmin şəhərlər işğaldan azad edildi. Eyni zamanda ermənilərin Azərbaycan şəhərlərinə əsassız iddialarına da son qoyuldu.

Azərbaycanın Qarabağ regionunun qədim şəhərləri və onların ermənilərin hədəfinə çevrilməsi

Azərbaycanda, onun əzəli və əbədi ərazilərindən biri olan Qarabağ regionunda yaranaraq inkişaf etmiş qədim şəhərlər nəinki Azərbaycanın, həmçinin Qafqaz regionunun tarixində mühüm yer tutur.

Azərbaycanın Qarabağ regionunda yaranmış qədim və orta əsr şəhərlərinin ümumi cəhətləri ilə yanaşı, həm də özünəməxsus xüsusiyyətləri və funksiyaları olmuşdur.

Məlumdur ki, tarixən şəhərlər inzibati, hərbi, ticarət və dini mərkəzlər kimi meydana çıxmışdır. Şəhərlərin yaranma zəminindən asılı olmayaraq bəzi ümumi cəhətlər də vardır ki, bunların hamısını birləşdirir. Məsələn, şəhərlərin özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə bərabər, eyni zamanda onların həyatında elə ümumi cəhətlər meydana çıxmışdır ki, bunlar da şəhərlərin bir-biri ilə oxşarlığını əks etdirməklə tarixin müəyyən dövrlərində ümumi bir silsilə təşkil etmişdir. Təsərrüfatın inkişafı ilə əlaqədar olaraq yeni sahələr ilə ya-

naşı, sənət və ticarət də qabarıq şəkildə özünü göstərmiş, yaşayış məskənlərinin gələcək taleyini həll etmişdir. Bu, yeni xüsusiyyət kəsb edən yaşayış məskənlərinin - ətrafı müdafiə istehkamlı ilə əhatə olunan, bir-birinə yaxın, sıra ilə düzülmüş yaşayış evləri olan, xüsusilə sənət və ticarət adamlarının toplandığı mərkəzin - şəhərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Qədim yunan, latın, alban, gürcü, ərəb fars və türkdilli mənbələrdə Azərbaycanın qədim şəhərlərinə dair maraqlı məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Antik mənbələrdə Albaniyada (Azərbaycan) 26-dan çox şəhərin olduğu bildirilir. Bunların bir neçəsinin Qarabağ regionunda mövcud olması istisna deyil.

Azərbaycanın Bərdə şəhəri yaxınlığındakı Kalankat kəndində yaşamış alban katolikosu Moisey Kalankatlının "Albaniya tarixi"ndə bir sıra şəhərlərin adı çəkilmişdir. Bu əsərdə Albaniyanın qədim şəhərlərinin iqtisadi, siyasi, mədəni tarixinə dair maraqlı məlumatlar verilmişdir [1].

XX əsrin ortalarından etibarən Azərbaycan arxeoloqları tərəfindən arxeoloji qazıntılar nəticəsində şəhər tipli yaşayışın qədim izləri aşkar edilmişdir. Bu, şəhərlərin tədqiqi onların tarixinin və inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsinə imkan vermişdir. Azərbaycanda mövcud olan abidələr və tikinti qalıqları alban-xristian və ondan sonrakı müsləman Şərqi tipində yaranmış tarix və mədəniyyət abidələrinin həmin dövrün tikinti mədəniyyətini, memarlıq və incəsənət tiplərinin əlaqəsini və inkişaf ardıcılığını izləməyə imkan verir [2]. Qədim dövrdə formalaşan, ilk və inkişaf etmiş orta əsrlərdə müəyyən inkişaf yolu keçən şəhərlərdə şəhərsalma mədəniyyətinin, şəhər əhalisinin məişət səviyyəsinin, bütün sənət növlərinin inkişafına səbəb olan proses baş vermişdir. Ayrılmış arxeoloji tədqiqatlar müxtəlif zəmində, müxtəlif tipli və xarakterli qədim şəhərlərimiz haqqında geniş məlumat verməyə imkan yaradır.

Məlumat üçün deyək ki, bu şəhərlər iqtisadi, hərbi və dini zəmində yaradılmışdır.

İqtisadi zəmində yaranmış şəhərlər. Bərdə şəhəri Azərbaycanın zəngin tarixi keçmişə malik, qədim şəhərlərindən biri, Qarabağ regionunun isə ən qədim şəhəridir. Azərbaycanın qədim şəhər mədəniyyətinin əsas xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən və eyni zamanda ölkəmizin siyasi həyatında xüsusi yeri ilə fərqlənən Bərdə həmin mədəniyyətin davam etməsində rolu böyükdür. Bu şəhər qədim beynəlxalq ticarət yollarının üstündə siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında mühüm rol oynamışdır. İqtisadi zəmində yaranmış Bərdə şəhəri digər əlamət və xüsusiyyətləri ilə bərabər qədim ipək yolunun fəaliyyətində mühüm yer tutmuşdur. Bərdə ilk orta əsrlərdə ipək ticarətində tranzit rolu oynamış, eyni zamanda ipək istehsalı mərkəzi olmuşdur.

Tarixi-arxeoloji tədqiqatlar zamanı müəyyən edilmişdir ki, Albaniyanın (Azərbaycan) Uti nahiyəsinin mərkəzində, Kür və Tərtər çayları arasın-

da ilk insan yaşayışı daş dövründən başlanmış, tunc və dəmir dövründə, bütün bəşər cəmiyyətində olduğu kimi təsərrüfatın inkişafı, sənət və ticarətin meydana çıxması nəticəsində şəhər- Bərdə yaranmış və inkişaf etmişdir.

Bərdə şəhəri Şərqi şəhərləri tipinə uyğun əlamətləri ilə bərabər, özünəməxsus plan quruluşuna malik olmuşdur. Bərdə strateji cəhətdən əlverişli, iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş şəhər kimi erkən orta əsrlərdə Albaniyanın iqtisadi, siyasi və mədəni mərkəzinə- paytaxtına çevrilmişdir.

Bərdə şəhərinin siyasi həyatı Albaniya dövlətində baş vermiş siyasi hadisələrlə sıx bağlı olmuş, başqa sözlə, Bərdə şəhərinin siyasi tarixi Albaniyanın siyasi tarixinin fəvqündə dayanmışdır. Belə ki, Bərdə Albaniya dövlətinin xarici müdaxilələrə qarşı savaşlarının, habelə daxili çəkişmələr əleyhinə mübarizəsinin mərkəzində dayanmışdır. Həmin dövrdə Albaniya qədim dövlətçilik ənənələrinə malik olan, bu ənənələr üzərində möhkəmlənən və öz müstəqilliyini qorumaq uğrunda gərgin mübarizə aparən dövlətlərdən biri olmuşdur. Bərdə Albaniyanın paytaxt şəhəri kimi ictimai həyatın bir sıra amillərini - hərbi-strateji, inzibati, sənətkarlığı və ticarəti, din və mədəniyyəti özündə cəmləşdirərək hərbi gücə, siyasi nüfuzə, iqtisadi və mədəni əlaqələrə malik olmuşdur.

Bərdə ilk orta əsrlərdə iqtisadi, ictimai, siyasi və mədəni cəhətdən intensiv inkişaf dövrü keçirmişdir. Yalnız arxeoloji qazıntılar vasitəsilə müəyyənləşdirilən antik şəhərin mədəni təbəqəsi üzərində xeyli sonralar yenidən tikilmiş ilk orta əsr şəhəri yeni forma və quruluşla malik olmuşdur. Həmin dövrdə şəhərin ərazisi təqribən 40 hektarı tutmuşdur.

Bərdənin daxili şəhərlərə, həmçinin beynəlxalq su və karvan ticarəti yollarının üstündə yerləşməsi şəhərin sürətlə inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Qədim "İpək yolu" Bərdə şəhərinin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Mənavi mədəniyyət baxımından da Bərdə şəhəri böyük tarixi ənənəyə malik olmuşdur. Bərdədə çoxlu elm, təhsil ocaqları yaradılmış, şəhər ölkənin mühüm mədəniyyət mərkəzinə çevrilmişdir. Bərdədə alban əlifbası ilə tarixi və bədii əsərlər yazılmış, bir çox dillərdə yazılmış dövrün xeyli qədim dünyəvi və dini əsərləri alban dilinə tərcümə edilmişdir. Azərbaycan tarixinin günlümüzə qədər gəlib çatan yazılı mənbəyi M.Kalankatlının "Albaniya tarixi" əsəri məhz Bərdədə yazılmışdır [3].

Orta əsrlərdə beynəlxalq ticarət yollarının üstündə yerləşməsi Bərdəni Avropanın və Asiyanın bir çox şəhərləri ilə əlaqələndirmiş, bu da şəhərin tərsəqqi etməsində böyük rol oynamışdır. Bərdə şəhəri həmin dövrdə Qafqazdan keçən tranzit ticarət yollarının üstündə yerləşən mühüm məntəqə və eyni zamanda Cənubi Qafqazın ticarət yollarının mərkəzi olmuşdur. Mənbə-

lərdə və tarixşünaslığımızda bu - Bərdə-Bab ül-Əbvab, Bərdə-Ərdəbil, Bərdə-Dvin, Bərdə-Tiflis ticarət yolları kimi qeyd edilmişdir [4].

Bərdə şəhəri XV əsrədək ölkənin mərkəzi zərbxanası olmuşdur. Müxtəlif dövrlərə və müxtəlif hökumdarlara aid pullar bu şəhərin zərxbxanalarında kəsilmişdir. Təsədüfi deyil ki, Bərdədə tək-tək pullardan başqa müxtəlif metallardan kəsilmiş pullardan ibarət 4 dəfina aşkar edilmişdir [5].

Bərdə X əsrin 40-cı illərində (944/45-ci il) rusların hücumu nəticəsində dağıdılmış, yandırılmış, bununla da şəhər tənəzzülə uğramış, XII əsrin birinci rübündən etibarən Bərdə Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin tərkibində olmuş, Şəmsəddin Eldəniz 10 il müddətində şəhəri yenidən bərpa etdirmişdir.

Bərdə şəhəri XVIII əsrin sonlarından etibarən yenidən inkişaf etməyə başlamışdır. Şəhər həyatını öz qədim bünövrəsi üzərində davam etdirmişdir. Hazırda Bərdə Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionunda böyük rayon mərkəzlərindən biri kimi inkişaf edir. Təsədüfi ki, Azərbaycanın Qarabağdakı şəhərlərinə uydurma, saxta tarixlər yazmaqla işğala don geydirmək istəyən ermənilər Bərdə kimi qədim şəhərə dair iddialarını gerçəkləşdirə bilmədikləri üçün yeni bir xəyanət əl atdı. Belə ki, II Qarabağ müharibəsində Bərdə şəhərinə raket zərbələri endirməklə bəşəri bir cinayət törətdilər. Şəhərlərimizin tarixinə həmin tarixi xəyanət günü kimi daxil etdilər.

Hərbi zəmində yaranmış şəhərlər. Tarixi-arxeoloji tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycanda ilk orta əsrlərə aid müdafiə tikililəri də meydana gəlmişdir. Bunlar da həmin dövrün şəhər tipli maddi mədəniyyət abidələri sırasına daxildir. Bu tikililərin böyük bir qrupu müdafiə istehkamlarıdır. Bizans, Xəzər, Sasani, sonralar isə ərəb Xilafəti təhlükəsinə qarşı ucaldılan müdafiə sədləri Azərbaycanın şəhərsalma mədəniyyətində xüsusi bir mərhələ təşkil etmişdir.

Azərbaycanın qədim şəhər tipli abidələrindən biri də Qarabağın möhtəşəm müdafiə tikilisi Kəlbəcər rayonu ərazisində yerləşən Çarabert qalasıdır. Bu, Yuxarı Qarabağ ərazisində mövcud olan Albaniya dövründə bünövrəsi qoyulmuş nadir tikililərdəndir. Həmin abidə çox mürəkkəb plan quruluşuna malikdir. Azərbaycanın digər ərazilərində olan Albaniya dövrünə dair şəhər-qalalar da həmin abidənin oxşarlarıdır. Bu qalaya gedən yollar Ermənistan hərbiçiləri tərəfindən zəbt edildiyi üçün dağımış, hərəkət üçün yararsız vəziyyəti düşmüş, abidə də baxşmsız vəziyyətə düşmüşdür.

Dini zəmində yaranmış şəhərlər. Albaniyada IV əsrdə xristianlığın dövlət dini kimi qəbul olunması ölkədə xristian ehkamlarına müvafiq məbədlərin inşa edilməsinə və onun ətrafında şəhər tipli yaşayış məskəninə yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu zaman xristian dini zəminində xeyli abidə yaranmışdır. Bu şəhərlərdən biri də sonradan Govurqala adlandırılan yaşayış məskənidir. 1958-ci ildə ilk dəfə burada arxeoloji tədqiqatlar aparılmış, III-

V əsrlərdən X-XI əsrlərə qədər mövcud olmuş şəhərin yerində 4 m qalınlığında mədəni təbəqə müəyyən edilmişdir [6].

Govurqala adlandırılan bu abidə ermənistan arxeoloqları tərəfindən saxta tarix yazılması üçün cəlb edilmiş, qanunsuz yollara tədqiqat aparılan zaman dağıntılara məruz qalmışdır.

Qarabağ ərazisində öyrənilən, orta əsr şəhərlərinin əsas xüsusiyyətlərini əks etdirən, Amaras məbədi də (Xocavənd rayonu) maraqlı abidələrdəndir. Məbəd Ağoqlan çayının sol sahilində "Müqəddəs" dərədə tikilmişdir. O, Amaras adlanan qədim şəhər yerinin mərkəzində yerləşmişdir. Bu abidə dəfələrlə yenidən qurulmuş, bərpa olunmuşdur. Amaras (Ağoqlan) məbədi V əsrin sonu - VI əsrin əvvəlinə aid edilmişdir [7].

Mənbələrdə Amarasın hələ xristianlıqdan əvvəlki dövrdə dini ayin ocağı olmasına, IV-IX əsrlərdə şəhər tipli yaşayış məskəninə çevrilməsinə dair məlumatlar vermişdir. Ölkədə xristianlığın qəbulundan sonra xristian misionerləri məhz Amarası özlərinə məskən seçmişlər. Xristianlıqdan əvvəl dini mərkəz kimi tanınması Alban xristianlığının möhtəşəm ziyarətگاهی Amarasın ("Ağ hun" mənası kəsb edir) burada yerləşməsinə səbəb olmuşdur [8]. Amaras məbədi alban-xristian monastırı əlamətlərini özündə əks etdirdiyi üçün erməni qriqoryan məbədi şəklinə salınması üçün xürci görkəmi dəyişdirilmiş, saxtalaşdırılmışdır. Bundan əlavə Xudavəng, Gəncəsər məbədləri də erməni saxtakarlığına məruz qalmışdır.

Azərbaycanın Qarabağ regionunun qədim yaşayış məskənləri üzərində yaranmış şəhərlərdən biri də XVIII əsrdə Qarabağ xanı Pənahəli xanın saldırdığı Şuşa şəhəridir. Şuşa təbii və süni istehkamlarla əhatə olunan qalaşəhər kimi yaranmış və möhkəmləndirilmişdir. Şəhərdə inzibati, şəxsi binalar, iqtisadi-ticarət əhəmiyyətli mərkəzlər və dini tikilililər yaradılmışdır. Şuşa şəhəri Ermənistan hərbi qüvvələri tərəfindən 1992-ci ildə işğal edildikdən sonra xarabalığa çevrilmişdir.

Yuxarıda sərb etdiyimiz şəhərlərin müəyyən dövrlərində müxtəlif səbəblərdən dağılması tarixin acı səhifələrinə çevrilmişdir. İnsan cəmiyyətinin inkişaf mərhələlərində inqilablardan biri sayılan şəhərlər zaman keçdikcə ənənə, mənavi istinad mənbəyinə çevrilmişdir.

Ermənistanın Yuxarı (Dağlıq) Qarabağa əsassız iddiaları və hərbi təcavüz ilə başladığı I Qarabağ müharibəsi Azərbaycanın 20 % ərazisinin işğalı ilə nəticələndi. Otuz ildən artıq (1991-2021) müddətdə Ermənistan işğal altında saxladığı şəhər və kəndləri dağıdıb xarabalığa çevirdi. 2020-ci ilin sentyabrından başladığı yeni həmlə zamanı Azərbaycanın dinc şəhərlərini hədəfə aldı. Ermənistan hərbi qüvvələri Azərbaycanın cəbhə bölgəsinin

dən uzaqda yerləşən Gəncə, Mingəçevir, Tərtər, Bərdə, Beyləqan və digər şəhərlərinə raket zərbələri endirdi [9].

2020-ci il oktyabrın 28-də Qarabağ regionunun ən qədim şəhəri Bərdəyə - dinc sakinlərin sıx hələktədə olduğu və ticarət obyektlərinin kompakt yerləşdiyi əraziyə böyük dağıdıcı qüvvəyə malik ballistik "claster" tipli 2 ədəd raket zərbəsi endirdi. Nəticədə 22 nəfər həlak oldu, 70 nəfər isə müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətləri aldı.

Nəticə

Yazılı mənbələr və tədqiqatlara əsasən sübut edilmişdir ki, Albaniyada xüsusilə də Qarabağ regionunda qədim dövrdə yaranmış şəhərlər Azərbaycan və onun yerli sakinlərinə - türklərə məxsusdur.

Albaniyada xristianlığın rəsmi dövlət dini kimi qəbul edildiyi vaxtdan etibarən məişət arxitekturası cəhətdən yeni formalı tikililər meydana çıxmışdır. Məlumdur ki, IV-VII əsrlər tikinti mədəniyyəti xristian arxitekturası tipində yaradılmışdır. Bu şəhərlər və şəhər tipli abidələr ilk orta əsrlərdə xristianlığı sonra isə müsəlmanlığı qəbul etmiş yerli azərbaycanlı-türk xalqına məxsusdur.

Erməni ideoloqları Qarabağ regionundakı xristian abidələrinin oxşarlığından istifadə edərək alban-xristian abidələrini "erməni-qriqoryan abidələri" kimi qələmə verməyə bu bölgənin qədim dövrdən ermənilərə məxsus olmasına inandırmağa çalışmışlar. Halbuki, Qafqazda XIX əsrə qədər kütləvi erməni etnosu olmamışdır. Qarabağdakı şəhərlərin, torpaqların və abidələrin ermənilərə aid olması mümkün deyil. Bütün bunlara baxmayaraq, Ermənistan ideoloqları - tarixçi və siyasətçiləri saxta tarixi əsərlər yazaraq erməni xalqını Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsinə şirmikləndirmişlər. Bununla da Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi meydana çıxmışdır. XX əsrin əvvəllərində başlayan bu iddia həmin əsrin sonlarında Ermənistan hərbi hissələrinin Azərbaycana təcavüzü 20% ərazisini Yuxarı (Dağlıq) Qarabağ regionu və ətrafındakı 7 rayonu işğal etməsi ilə nəticələnmişdir. Bu işğalçılıq müharibəsi zamanı minlərlə günahsız insan həlak oldu, hər iki ölkəyə külli miqdarda maddi və mənəvi ziyan dəydi [10].

Ermənistan hərbi qüvvələri işğal altında saxladığı şəhər və kəndləri dağıdıb xarabalığa çevirdilər və işğal altında saxladıkları şəhərlərin daşını-daş üstə qoymadılar. İşğalçılıq siyasətini davam etdirən Ermənistan hərbi qüvvələri 2020-ci ilin sentyabrından başladığı yeni həmlə zamanı Azərbaycanın dinc şəhərlərinə raket zərbələri endirdilər. Azərbaycan ordusunun əks-həmlə əməliyyatı ilə başlanan II Qarabağ müharibəsi zamanı Azərbaycan ordusu Ermənistanı kapitulyasiyaya uğratdı, işğal olunmuş əraziləri azad etdi.

Bütün bunlar daha dərinə düşünməyə, götür-qoy etməyə ehtiyac olduğunu təlğün edir. Qafqazın müharibəsiz, sülh şəraitində yaşayan bir bölgəyə çevrilməsi bu bölgədə yaşayan xalqlara xoşbəxtlik gətirəcəyinə inamı ar-

tır. İstərdik ki, bu regionda bir daha müharibə olmasın, nahaq qanlar tökülməsin, həyat gözəlləşsin. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində yenidənqurma işləri aparılsın, dağıdılmış şəhərlər bərpa edilərək əvvəlki vəziyyətinə qaytarılsın. Təbiətinin gözəlliyi, relyefini, iqliminin flora və faunasının zənginliyi baxımdan çox qiymətli olan Qarabağ regionu Azərbaycanın, türk dünyasının və eləcə də bütün dünyanın turizm mərkəzlərindən birinə çevrilsin.

Ədəbiyyat

1. Kalankatuklu M. Albaniya tarixi (tərcümə Z.M.Bünyadovundur). Bakı, Elm, 1993, 235 s.
2. Бабаев И.А. Города Кавказкой Албании в IV в. до н. э. - III в. н.э. Баку, Элм, 1990, 203; Q.Hacıyev Bərdə şəhərinin tarixi (e.ə.III – b.e.XVIII əsri). Bakı, "T", 2000, 324 s. c.
3. Məmmədov T.M. Qafqaz Albaniyası ilk orta əsrlərdə. Bakı, Təhsil, 2006, 400 s.
4. Ибн Хаукал. Муджам ал-булдан (Книга путей и царств). Перевод Н.А.Караулова // СМОМПК, вып. XXXVIII. Тифлис, 1908, с. 79-130., s.86
5. Пахомов Е.А. Бардинский клад, 1940 г. s.78; Монетные клады., вып. II; Сейфеддини М.А., Алиев З.М. Нумизматика Азербайджана, т.2, Баку, Элм, 1997, 252 с. s.40-41,
6. Göyüşov R.B. Govürqalada arxeoloji qazıntılar. AMM, VIII c., Bakı, 1974, s. 44-56
7. Göyüşov R.B., Quliyev N. M. Orta əsr Bərdə-Dvin ticarət yolu haqqında. AMM, VII c., Bakı, 1973, s.124-129
8. Жузе П.К. Выдержки переводов по Азербайджану, НАИИ НАНА, инв. Н:504, 505 с.
9. İkinci Qarabağ müharibəsi Vikipediya, azad ensiklopediya. https://az.wikipedia.org/wiki/İkinci_Qarabağ_müharibəsi
10. Süleymanov Elxan, Süleymanov Vurğun. Ermənistanın Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzü və işğalın ağır nəticələri. Bakı, 2012, s.79.